

NAKİŞ

(نقش)

Türk mûsikisinde bir form.

Sözlükte “süsleme, işleme” anlamına gelen **nakış** kelimesi Türk mûsikisinde beste, semâi gibi büyük formların bir çeşidini diğer çeşitten ayırmak için kullanılmıştır. Klasik Türk mûsikisi formlarından beste, ağır semâi ve yürük semâiler murabba ve nakış olmak üzere iki temel yapı üzerine beselenmiştir. Genellikle gazel formundaki bir şiirin matla’ ve makta’ beyitlerinden meydana gelen murabbalarda birinci, ikinci ve dördüncü mısralar aynı, miyanhâne (miyan) adı verilen ve makam geçkisi yapılan üçüncü mısra ise ayrıca bestelidir. Murabbalarda her bir mısradan sonra tekrar edilen, bestesi mısralardan farklı “terennüm” denilen bir bölüm de yer alır. Dört hâneli oldukları için murabba adı verilen beste ve semâilerden besteler için “murabba beste” tabiri kullanılırsa da ağır ve yürük semâiler için murabba ifadesi kullanılmaz (bk. AĞIR SEMÂİ; BESTE).

Nakış beste ve semâilerin kuruluş yapısı murabba biçiminden farklıdır. Güfteleri yine genellikle bir gazelin iki beytinden meydana gelmesine rağmen nakışlarda bu dört mısraın bestelenişi murabbalara göre değişiktir. Nakış beste ve semâilerde birinci, ikinci ve makam geçkisi yapılan üçüncü mısralar ayrı, dördüncü mısra ikinci mısra ile aynı besteli olup iki mısradan sonra gelen terennüm de ayrıca bestelidir.

Nakışlarda terennüm farklı bir özellik taşır. Melodik ve ritmik yapısıyla âdetâ başka bir eser hissi verecek derecede özenli olan bu terennümlerde genellikle lafzî terennümün kullanıldığı, bazan terennümün vezinli ve kafiyeli beyitlerle yapıldığı, bazı nakış ağır ve yürük semâilerin terennümlerinde de usul geçkilerinin bulunduğu görülmektedir. Yine bazı nakışlar mekansız olabilir. Bu durumda üçüncü ve dördüncü mısralar birinci ve ikinci mısraların besteleriyle okunur ve ardından gelen terennümle eser sona erer. Böyle nakışlarda terennüm parlaklığının ayrıca bir meydana ihtiyacı bırakmadığı anlaşılmaktadır. Son iki mısraın okunmadığı nakışlar da bulunmaktadır. Nakışlar (beste, ağır semâi ve yürük semâi) dört hâneli olmayıp iki hâneli eserlerdir ve yapı şemaları şöyledir:

1. mısra	A	} 1. hâne zemin
2. mısra	B	
terennüm	C	

1. mısra	A	} 1. hâne
2. mısra	B	
terennüm	C	

meyansız ise

3. mısra	D	} 2. hâne meyan
4. mısra	B	
terennüm	C	

3. mısra	A	} 2. hâne
4. mısra	B	
terennüm	C	

Nakışlar bu yapıları ile murabbalara göre daha kısa eserlerdir. Beste ve semâilerin başında “murabba” veya “nakış” sıfatı yoksa o eserin murabba biçiminde olduğu anlaşılır. Ancak Türk mûsikisinde “nakış”lığı belirtmek için bu sıfatın beste ve semâilerin başına konulması (nakış beste, nakış ağır semâi, nakış yürük semâi gibi) bir gelenek halinde yerleşmiştir. Ayrıca nakış bestelerin çoğunun lenk fahte usulüyle ölçülmesinden dolayı bu usul âdetâ nakış bestelerin geleneksel usulü durumuna gelmiştir, ancak diğer usullerle yapılan nakış besteler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *Kitâbu İlmi'l-mûsiki alâ vecihi'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitâbu* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 180-185; Ahmed Avni [Konuk], *Hânende*, İstanbul 1317, s. 22; Özkan, *TMNK*, s. 86-87; Alâeddin Yavaşca, *Türk Mûsikisinde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*, İstanbul 2002, s. 489-502, 521-543, 571-576, 592-606, 614-615.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

NAKİ

(bk. ALİ el-HÂDİ).

NAKİB

(النقيب)

Bir cemaatin büyüğü, bir topluluğun başkanı, başkan vekili veya temsilcisi olan kimse.

Sözlükte “hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefilî, emini” anlamlarına gelen **nakib** kelimesi (çoğulu nûkabâ) terim olarak siyâsî, içtimâî, askerî, dinî alanlarda hükümdar veya şeyhlerin maiyetinde görevli üst düzey sorumlularını ifade eder. Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin neslinden gelen seyid-şeriflerin meseleleriyle ilgilenmek üzere devlet tarafından tayin edilen memura da bu unvan verilmiştir (bk. NAKİBÜLEŞRAF). Nakib Kur'ân-ı Kerim'de “ka-

bilesinin kefilî ve emini” anlamında, “Onlardan -İsrâiloğulları'ndan- on iki nakib gönderdik” şeklinde geçmektedir (el-Mâide 5/12). Hadislerde de aynı mânada Hz. Peygamber'in nâib ve yardımcıları konumundaki kişileri belirtmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, “nâkb” md.).

Nakib kelimesi ilk defa hicretten önce İkinci Akabe Biatı sırasında kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem, Akabe'de kendisine biat eden Medineliler arasında on iki kişiyi Medine'deki müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri kendisine bildirmek için nakib tayin etmiş, Neccâröğulları'nın temsilcisi Es'ad b. Zürâre'yi de onların reisiğine (nakibü'n-nûkabâ) getirmiştir. Hz. Peygamber bu nakibleri Hz. Mûsâ'nın on iki yardımcısına ve Hz. İsrâ'nın on iki havârisine benzetmiştir (İbn Sa'd, I, 222-223). Es'ad b. Zürâre hicretin 1. yılında (623) vefat edince Neccâröğulları Resûlullah'a gelerek kendilerine yeni bir nakib tayin etmesini istemiş, Hz. Peygamber de, “Sizler benim dayılarımsınız, sizin nakibiniz benim” diyerek onları sevindirmiştir.

Sonraki dönemlerde nakib kelimesi farklı anlamlarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Hâlid b. Velîd'in 12 (633) yılında Hîre heyetiyle yaptığı cizye anlaşmasında Hîre reisleri nûkabâ olarak adlandırılmıştır. Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında atıyyelerin taşrada dağıtımını bilgedeki kabileleri iyi tanyan nakib, arif ve emin gibi görevlilerin yaptığı, Abbâsî ihtilâlinin hazırlık safhasında daveti yürüten yetmiş dâiden on ikisinin nakib tayin edildiği, Karmatî liderinin 278'de (891) on iki kişiyi nakib seçtiği ve onlara Hz. İsrâ'nın havâirileri gibi olduklarını söylediği kaydedilmektedir.

Birçok İslâm devletinde askerî teşkilâtta belirli sayıdaki askerî birliğin başına bir nakibin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Selçuknâmeler'in verdiği bilgilere göre Selçuklular'da nakib unvanını taşıyan kumandanlar bulunmaktadır. Selçuklu sarayında sultanın hizmet ve muhafızlığına memur 200 süvariden oluşan bir zümre mevcuttu. “Müfredân” ismi verilen bu süvarilerden her elli kişilik birliğin başına bir nakib tayin edilirdi. Selçuklu berîd teşkilâtında da nakib isimli bir görevli sınıfı olduğu zikredilmektedir. Bu nakibler, vilâyetlerde ülkenin her tarafından haber getirmek üzere istihdam edilen peyklerin âmiri konumundaydı. XI. yüzyılda Gazneliler'de ve XII. yüzyılın sonlarında Hârizmşahlar'da nakib unvanını taşıyan askerler olduğu belirtil-

mektedir. Begteginiler döneminde Musul'da bir kale nakibinden bahsedilmektedir. Memlûkler'de nakibü'l-ceyş unvanını taşıyan görevli sultanı korumak, geçit törenlerinde ve yoklamalarda askerin tertibi ve kıyafetiyle meşgul olmak, mevkib (alay) ve seferlerde muhafızlık yapmak, bir emri veya askere yazılacak fermanı kaleme almak, sultanın görüşmek istediği emirleri ve askerleri huzura çıkarmak gibi vazifeleri yürütüyordu. Celâyirli Sultanı Ahmed, Memlûk Sultanı Berkuk'a iltica ettiğinde maiyeti arasında nakibü'l-ceyşlerin bulunması aynı uygulamanın Celâyirli'lerde de olduğunu göstermektedir. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nın merkez teşkilâtında askerî işlerin idaresine bakan Dîvân-ı Arz'daki görevliler arasında nakibler de vardı. Nakibler saray teşkilâtında teşrifatçılık görevini ifa eder, bayram merasimlerinde resmî alayda hâcibe birlikte sultanın önünde yürürlerdi. XVII. yüzyılda Özbek sarayında hanın sol tarafında seyyid olan nakibler yer almaktaydı. Bunların emîrin bulunmadığı durumlarda kazaskerin yetkisi dışında kalan sivil ve askerî işlere baktıkları zikredilmektedir.

XII. yüzyılın başlarında resmî hale gelen fütüvvet teşkilâtında nakib adlı makam sahibinin özel bir yeri vardı. Teşkilât hiyerarşisinde şeyhü's-şüyüh en üst makamda bulunur, onu şeyh, halife ve üç nakib takip ederdi. Nakiblerden biri reis olup diğerleri ona tâbi idi. Fütüvvetnâmelerde nakibin vazifeleri ayrıntılı şekilde sayılmaktadır. Nakiblerin pîrinin Hz. Ali'nin şed kuşattığı Câbir-i Ensârî (Câbir b. Abdullah) olduğuna inanılır. Nakib ve nakibü'n-nükabâ zümrelerinin Bektaşılık, Rifâiyye, Sa'diyye ve Kâdiriyye başta olmak üzere bütün tarikatları etkilediği kabul edilir.

Fütüvvet teşkilâtının XIII. yüzyılda Anadolu'daki yansması olduğu kabul edilen Ahilik'te de nakibin mertebesi ve hizmet şekli fütüvvet müessesesindeki nakible büyük ölçüde benzerlik gösterir. Ahilik'te nakib esnafın seçimiyle göreve gelir. Esnaf, sanatkâr ve tüccarlar arasında şeyhin temsilcisi durumunda olan nakibin görevi üyeleri denetlemek, törenlerde şeyhi temsil etmek, ustalık merasimlerinde dua etmek, ustalığa terfi eden üyelere peştamal kuşatmak, şeyhin istediği üyeyi zâviyeye davet etmek, üyelerin isteklerini şeyhe bildirmek ve zâviyenin hizmetlerini yürütmektir. Gerektiğinde esnafa kefil olan nakib onlar üzerinde daha çok dinî bir otorite konumundadır.

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilâtının icra organının başı olan kethüdânın yar-

dımcıları arasında nakib de bulunmaktadır. Esnaf arasından doğruluğu ve dindarlığı ile meşhur kişilerden seçilen nakibin bir meslek sahibi olması şarttır. Evliya Çelebi esnaf alaylarının geçit törenini anlatırken şeyhten sonra nakibi de zikretmektedir.

Osmanlı döneminde Ahilik'teki ritüellerin ve hiyerarşinin benzeri güreş ve okçuluk sporunda da uygulanmıştır. Ok meydanında meydan şeyhinin yardımcısı olarak meydan nakibi (vekilharç) bulunurdu ve Okçular Tekkesi'ndeki törenleri yönetirdi. Klasik dönem Osmanlı külliyelerinin hastahane, tekke, zâviye, imaret gibi birimlerinde mütevelliyeye bağlı olarak çalışan ve görev yaptıkları kuruluşlardan sorumlu olan yöneticilere şeyh, yardımcılara da nakib adı verilmiştir.

Tekke hizmetlileri arasında farklı görevler ifa eden nakibler mevcut olup bunlara konum ve görevlerine göre sernakib, meydan nakibi, kahve nakibi, paşmak nakibi gibi adlar verilmiş, bu arada hâdimlere de nakib denilmiştir. Bektaşılık ve Alevilik'te on iki posttan biri olan nakib postu Kaygusuz Abdal makamı olarak kabul edilir. Nusayrîlik'te şeyhten sonra gelen, tören ve ibadetlerde görev alan kişiye de nakib ismi verilir. Cumhuriyet'in ilânından sonra 30 Kasım 1925 tarihli kanunla nakib unvanının kullanılması yasaklanmıştır (*Düstur*, Üçüncü tertip, VII, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nkb" md.; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 559; Wensinck, *el-Mu'cem*, "nkb" md.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 221-223, III, 602, 611; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), s. 6; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 364; VII, 491; IX, 135; X, 24; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 91, 99; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1422/2002, VI, 129, 558; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, IV, 357-358, 361-363, 365; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdi et-Tâzi), Rabat 1417/1997, III, 150, 152, 159; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 21, 186, 237; V, 139, 146, 334, 456; XII, 453; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 213, 218, 226, 231, 234, 245, 249, 268-269, 272, 276, 282, 285, 291, 293, 295, 317; *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, s. 503-512, 516, 537-538, 540, 551; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1926, VII, 113; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 78, 129, 137, 139, 154-155; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 294; Uzunçarşılı, *Medhal*, Ankara 1970, s. 45, 55, 330, 349, 359, 396, 399, 426-427, 429, 432; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1983, s. 283-286; Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 116-117; Bedri Noyan, *Bektaşılık Alevilik Nedir?*, Ankara 1987, s. 296; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 158-159; II, 824, 912; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türk-*

çe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1998, s. 72, 79-80, 91, 100-101, 110, 172-177, 181-183, 185-186, 189, 191, 193-195, 197-200; Özbay Güven, "Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, Ankara 1999, s. 157-188; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, İstanbul 2000, s. 137, 138, 145-146, 148, 245, 281; Mehmet Alparğu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 579; S. Halûk Kortel, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât", *a.e.*, VIII, 731, 735; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* (haz. M. Doğan Bayın – İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003, s. 42, 50, 90, 240, 331-336; G. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu – Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2004, s. 53-56; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 36-37, 47-53, 90, 98, 220-225, 232-234, 304; M. Yûsuf el-Fârûkî, el-'Arâfe ve'n-nekâbe müessesetan itimâ'iyetân mühimmetân fil-'ahdi'n-nebevî", *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XVII/2, İslâmâbâd 1982, s. 83-87; D. de Weese, "The Descendants of Sayyid Ata and the Rank of Naqib in Central Asia", *JAOS*, CXV/4 (1995), s. 615, 616; Pakalın, II, 647-648; C. E. Bosworth – J. Burton-Page, "Nakib", *EP* (İng.), VII, 926; Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA*, IV, 33; M. Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, *Dâ'iretü'l-ma'arifü's-Şer'iyyeti'l-'amma*, Beyrut 1413/1993, XVIII, 190.

GÜLGÜN UYAR

NAKİBÜLEŞRAF

(نقيب الأشراف)

Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili.

Sözlükte "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki **nakib** kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fâtıma'nın iki oğlundan Hâsan'ın soyunu ifade eden **eşraftan** (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecibe olduğu kabul edilmiş (bk. **ÂL**; **EHL-i BEYT**) ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla **nikâbet** müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de **nakib**, **nakibü'l-eşraf** ve **nakibü'n-nükabâ** gibi isimler verilmiştir.

Resûlullah gibi ailesi ve akrabaları da zekât ve sadaka alamadıkları için kendilerine ganimetten pay ayrılmış, Resûl-i Ekrem bu payı dağıtmak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Hz. Ali bu görevini Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde de sürdürmüştür. Halife